

ПРОБЛЕМА ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ кінця ХХ – початку ХХІ століття: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті актуалізовано дослідження з історіографії щодо розвитку вирішення проблеми громадянського виховання. З'ясовано, що наприкінці ХХ століття основою розв'язання проблеми виступила українська національна ідея, що забезпечила визначення мети, принципів, змісту; на початку ХХІ століття розв'язання проблеми активно здійснювалося у площині поєднання традиційних і новаторських підходів; подальшим якісним «кроком» стало вивчення теоретичних питань та узагальнення відповідного педагогічного досвіду періоду кінця ХІХ – першої третини ХХ століття.

Ключові слова: педагогічна історіографія; проблема громадянського виховання; українська національна ідея; ідеї та досвід на західноукраїнських землях.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У сучасний період української державності посилюється необхідністю об'єктивного висвітлення явищ, подій та фактів минулого і теперішнього часу. Це у свою чергу висуває певні вимоги до історичних наук, зокрема до історії педагогіки, результати досліджень якої слугують орієнтирами розвитку освіти і виховання. Водночас подальший розвиток історико-педагогічної науки неможливий без всебічного аналізу того, що було напрацьовано в її межах раніше.

Як зазначає вітчизняний науковець Гупан Н. М., для сучасної історії педагогіки постає необхідність щодо:

- систематизації, аналізу й узагальнення історико-педагогічних наукових розробок;
- з'ясування періодизації розвитку історико-педагогічного знання;
- встановлення зв'язків між розвитком історії педагогіки, педагогіки та історії культури України, української історичної науки [7].

Вирішення кола вищезазначених питань і відбувається в межах історіографічних аспектів, що й зумовило виникнення в науковому обігу наприкінці ХХ ст. поняття «педагогічна історіографія». Остання сьогодні утвердила свої позиції у «маркуванні» процесу накопичення педагогічних знань та розуміється як вивчення історії історико-педагогічної науки.

Аналіз останніх досліджень. Серед найбільш ґрунтовних педагогічних праць історіографічного характеру в контексті розвитку української педагогіки можна назвати дослідження О. Дзевєріна «Розвиток історико-педагогічної науки в УРСР» (1957 р.), Н. Гупана «Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект)» (2001 р.), О. Адаменко «Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття» (2005 р.).

Крім того, слід відзначити, що питання історіографії проблем розвитку історико-педагогічної думки

висвітлювалась в період 60-80-х років ХХ століття у працях С. Бабишина, В. Гомоннай, Б. Мітюрова, М. Ніжинського, М. Ярмаченко та інших.

Найбільшої динаміки свого розвитку вітчизняна педагогічна історіографія набула після проголошення незалежної української державності. Так, наприклад, у 1995 році була представлена й захищена дисертація «Розвиток народної освіти України (1917-1932 рр.): історіографія проблеми», яку виконала Ю. Чирва.

Якісним зрушенням у вітчизняній педагогічній історіографії стало те, що на початку ХХІ століття відбулася диференціація й конкретизація вітчизняних досліджень в означеному напрямку. Сьогодні разом із педагогічними працями загального історіографічного характеру (О. Адаменко, Л. Голубничка, Н. Гупан та інші) [1; 4; 7; 8] з'явилися низка історіографічних розробок, пов'язаних з різними конкретними питаннями освіти та виховання (І. Бай, Л. Голубничка, Л. Єршова, І. Стражнікова та ін.) [2; 4; 5; 6; 9; 11].

Виокремлення невирішеної раніше частини загальної проблеми. Водночас слід зауважити, що у межах сучасної педагогічної історіографії цілеспрямоване вивчення досліджень з проблеми громадянського виховання майже відсутнє, але при цьому потреба щодо їх систематизації, аналізу й узагальнення та з'ясування відповідної періодизації є актуальною внаслідок активних спроб науковців-педагогів поєднати в означеному напрямку позитивні традиції, досвід минулого та інновації сьогодення.

Метою статті є узагальнення досліджень з проблеми громадянського виховання в українській педагогічній науці другої половини ХХ – початку ХХІ століття для виявлення основних тенденцій у її розв'язанні.

Виклад основних результатів. З утворенням суверенної української державності внаслідок ухвали 24 серпня 1991 р. парламентом УРСР Акту проголошення незалежності України постало питання щодо

вироблення нової освітньої політики метою узгодження змісту навчання і нагальних потреб українського суспільства.

Прийнята у 1994 році Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») забезпечила кардинальну зміну національної системи освіти. Серед загальних аспектів реформування освітнього простору (гуманізація навчальних програм, широке вивчення національної історії та культури, поступове ствердження української мови у навчанні, заохочення педагогічної творчості, урізноманітнення спектру навчальних закладів) особливого свого значення набула ідея народності. Вона зумовила розробку нового змісту виховання молоді, в якому пріоритетними стали національні (свобода, рівність, гідність, працелюбність, щирість) і загальнолюдські (доброта, милосердя, толерантність, співчуття) цінності.

Основні ідеї виховання особистості в сучасній українській державі було розвинуто у таких документах, як «Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти» (1996 р.), «Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства» (1999 р.), «Національна доктрина розвитку освіти» (2002 р.).

Зокрема, в «Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти» зазначено, що стрижнем усієї системи виховання в Україні є національна ідея, яка відіграє роль консолідуючого фактору у суспільному розвитку, що спрямований на становлення людини як особистості, а національний характер виховання полягає у формуванні особистості як громадянина України незалежно від етнічної приналежності. В концепції також наголошено на суспільному характері національного виховання, що досягається залученням усього соціального оточення молоді людини – громадськими організаціями, формальними і неформальними об'єднаннями, сім'єю, освітніми закладами, закладами культури, ЗМІ тощо.

У свою чергу в «Національній програмі патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства», вказано, що розбудова суверенної, демократичної, правової держави потребує розвитку духовності, виховання патріотизму, поваги до історичної спадщини українського народу, впровадження в суспільну свідомість загальнолюдських моральних цінностей, формування здорового способу життя.

Отже, у 90-х роках ХХ століття українська національна ідея виступила духовною першоосновою розв'язання проблеми громадянського виховання підростаючого покоління і джерелом та забезпечила визначення його мети, принципів, напрямів, змісту, форм і засобів, про що свідчить тематика і спрямованість тогочасних вітчизняних науково-педагогічних досліджень.

Вищевказане підтверджується дослідженнями О. Адаменко, яка з'ясувала, що з отриманням Україною державної незалежності питання виховання підростаючого покоління постали в центрі уваги вітчизняної педагогіки (кількість відповідних дослід-

жень значно збільшилася). При цьому мало місце як звернення до освітньо-виховних вітчизняних традицій, так і розпочато пошук нових підходів до вирішення проблем виховання особистості. Означене передусім виявило себе в актуалізації національного характеру освіти і виховання, а у справі формування громадянськості підростаючого покоління центральним питанням стало піднесення національної свідомості [1, с. 336].

Так, наприклад, до проблеми формування національної самосвідомості школярів звернулися такі вітчизняні науковці, як Г. Гуменюк, Г. Кловак, Л. Паламарчук, дослідження щодо використання народного мистецтва, звичаїв, обрядів та традицій у вихованні учнівської молоді здійснили Є. Антонович, В. Коротеєва, Н. Кузан, О. Маленицька, Ю. Підборський, С. Стефанюк, О. Столяренко, а духовний розвиток школярів на засадах національних цінностей і традицій став предметом наукових розробок Г. Майбороди, В. Стрельчук, Я. Журецького, Н. Чернухи та інших [1, с. 337-348].

Разом із зверненням до вітчизняних освітньо-виховних традицій українські науковці у вирішенні проблеми формування особистості громадянина вдалися до пошуків нових підходів, про що свідчать розробки М. Боришевського, П. Ігнатенка, О. Красовської, Н. Косаревої, Л. Крицької, Л. Пічуркіної-Шумейко, В. Поплужного, О. Сухомлинської, Н. Чернухи, Т. Черної, М. Триняк та інших. [1, с. 349-352].

Використання народних традицій в контексті формування сучасної особистості громадянина у своїх наукових пошуках здійснили П. Ігнатенко, В. Поплужний, Н. Косарева, Л. Крицька, Н. Чернуха, П. Черниш, О. Красовська та інші. Проблемою громадянського виховання особистості в умовах українського державотворення займаються М. Боришевський, Н. Косарева, Л. Крицька, В. Поплужний, О. Сухомлинська, С. Рябов, К. Чорна, І. Тараненко [1, с. 353-356].

Крім того, різні аспекти проблеми формування громадянськості підростаючого покоління в сучасних умовах висвітлили Л. Крицька (громадянські ціннісні орієнтації учнівської молоді), Л. Пічуркіна-Шумейко (громадянське виховання підлітків як соціально-педагогічна проблема), О. Сухомлинська (ідея громадянськості в школах України), І. Тараненко (демократичні цінності у процесі становлення громадянина), В. Поплужний (вікові аспекти формування громадянськості), М. Триняк (спілкування українських школярів із зарубіжними однолітками як фактор формування рис громадянськості) [3, с. 357-359].

На початку ХХІ століття вирішення проблеми громадянського виховання дітей і молоді у вітчизняній педагогіці збагатилося новими характеристиками – розширився і ускладнився його зміст, категоріальний апарат, висвітлено тісний зв'язок з багатьма аспектами особистісної культури.

Так, громадянське виховання за своїм змістом передбачає знання народної творчості та національних традицій, культури, історії, має полікультурний та інтернаціональний характер і передбачає розвинену національну самосвідомість, спроможність до національної ідентифікації, патріотизм, моральність,

працелюбність, знання історії, звичаїв, обрядів, символіки, відповідальність перед народом і нацією та ін.

Крім того, громадянського виховання стали тісніше пов'язувати з процесом формування політичної культури (знання про типи держав, політичне влаштування суспільства, політичні організації та інституції, принципи, процедури й регламенти суспільної взаємодії, виборчу систему), з розвитком моральності (єдність національних і загальнолюдських цінностей: милосердя, толерантність, совість, чесність, повагу, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, терпимість до людей, повагу і любов до своїх батьків, роду), а одним із його результатів передбачалася сформованість мотивації особистості до праці – усвідомлення життєвої необхідності трудової активності, готовності до соціальної творчості, конкурентоздатності й самореалізації особистості в ринкових відносинах [10].

Отже, на початку ХХІ століття розв'язання проблеми громадянського виховання особистості відобразило загальну тенденцію вітчизняного розвитку теорії виховання, яка, на думку А. Бойко, виявилася у поєднанні традиційних і новаторських підходів, перенесення акценту у подальшому вивченні педагогічної взаємодії із зовнішнього впливу на внутрішнє самотворення людини [3, с. 4-5].

Якісним «кроком» на шляху подальшого наукового вирішення проблеми громадянського виховання особистості у новітній період українського державотворення стало вивчення теорії та практики громадянського виховання підростаючого покоління в межах історико-педагогічних досліджень. При цьому слід акцентувати, що особливо вагомий внесок у розв'язання проблеми громадянського виховання особистості було зроблено на початку ХХІ століття вітчизняними істориками педагогіки, які зосередили свою увагу на вивченні відповідних традицій та досвіду минулого на західноукраїнських землях.

Зокрема, скарбницю досліджень західноукраїнського регіону з означеної проблеми поповнили наукові розробки, що присвячені теоретичним питанням та узагальненню відповідного педагогічного досвіду

періоду кінця ХІХ – першої третини ХХ століття щодо:

– морального виховання дітей і молоді (Р. Зозуля, І. Ковальчук, Р. Яковишин та інші);

– морально-релігійного виховання учнівської молоді (Л. Геник, Н. Дмитришина, Г. Котломанітова та інші);

– національного, національно-патріотичного та громадянського виховання підростаючого покоління (О. Бенца, Б. Ступарик, Т. Завгородня, М. Чепіль та інші).

У подальшому вирішення проблеми громадянського виховання особистості у вітчизняній педагогіці початку ХХІ ст. було пов'язано із ствердженням європейського «вектору» розвитку української державності та поєднання із дослідженнями в сфері громадянської освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень
Таким чином, у розв'язанні проблеми громадянського виховання в означений час виявилися наступні традиції.

Наприкінці ХХ століття в українській педагогічній науці основою розв'язання проблеми громадянського виховання особистості стала національна ідея, яка виступила духовною першоосновою та забезпечила визначення мети, принципів, напрямів, змісту, форм і засобів.

На початку ХХІ століття розв'язання проблеми громадянського виховання особистості почалося активно здійснюватися у площині поєднання традиційних і новаторських підходів. Крім того, якісним «кроком» на шляху подальшого наукового вирішення означеної проблеми стало вивчення теорії та практики громадянського виховання підростаючого покоління в межах історико-педагогічних досліджень, присвячених теоретичним питанням та узагальненню відповідного педагогічного досвіду періоду кінця ХІХ – першої третини ХХ століття.

Подальший розгляд обраної проблеми може відбуватися у площині визначення періодизації розвитку досліджень з проблеми громадянського виховання в українській педагогічній кінця ХХ – початку ХХІ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адаменко О. В. Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття / О. В. Адаменко. – Луганськ : Альма-Матер, 2005. - 704 с.
2. Бай І. Педагогічні засади укладання та ілюстрування українських підручників Галичини (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук / І. Бай. – Івано-Франківськ, 2005. – 20 с.
3. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання : шляхи реалізації / А. М. Бойко. – К., 1996. – 229 с.
4. Голубничка Л. О. Класифікація джерел історіографії педагогічної персоналії / Л. О. Голубничка // Педагогічний дискурс: зб. наук. пр. / Гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 15. – С. 162–167.
5. Голубничка Л. О. Класифікація джерел педагогічної історіографії / Л. О. Голубничка // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2012. – Вип. 26. – С. 30–37.
6. Голубничка Л. О. Педагогічна історіографія : теоретичні аспекти / Л. О. Голубничка // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2012. – Вип. 27. – С. 150–157.
7. Гупан Н. М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні / Н. М. Гупан. – К. : Київ. ін-т внутрішніх справ при Нац. академії внутрішніх справ України, 2000. – 222 с.
8. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект) : дис. ... доктора пед. наук / Н. М. Гупан. – Київ, 2001. – С. 4–5.
9. Єршова Л. М. Історіографія дослідження виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії ХІХ – початку ХХ ст. / Л. М. Єршова // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 15. – С. 233–237.

10. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С. 7–13.
11. Стражнікова І. Основні напрями наукових досліджень Західного регіону України другої половини ХХ – початку ХХІ століття / І. Стражнікова // Педагогічні науки. – Вип. 63. – Херсон : ХДУ, 2013. – С. 100-103.
12. Ткачов С. І. Громадянська освіта і громадянське виховання: історія та сучасність / С. І. Ткачов. – Харків : ТОВ «ЕДЕНА», 2009. – 225 с.
13. Ткачов С. І. Теорія та практика громадянського виховання дітей і молоді у вітчизняному громадсько-педагогічному русі другої половини ХІХ – початку ХХ століття : [монографія] / С. І. Ткачов. – Харків, 2012. – 396 с.

С. І. Ткачев,
ХГАФК, г. Харьков, Україна

**ПРОБЛЕМА ГРАЖДАНСКОГО ВОСПИТАНИЯ В УКРАИНСКОЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ конца XX – начала XXI века:
ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

В статье актуализированы исследования по историографии о развитии решения проблемы гражданского воспитания. Установлено, что в конце XX столетия основой решения проблемы стала украинская национальная идея, которая обеспечила определение цели, принципов, содержание; в начале XXI столетия решение проблемы активно осуществлялось в плоскости сочетания традиционных и инновационных подходов; последующим качественным шагом стало изучение теоретических вопросов и обобщение соответствующего педагогического опыта периода конца XIX – первой трети XX столетия.

Ключевые слова: педагогическая историография; проблема гражданского воспитания; украинская национальная идея; идеи и опыт на западноукраинских землях.

S. I. Tkachov,
Kharkiv State Academy of Physical Culture, Kharkiv, Ukraine

**PROBLEM OF CIVIC EDUCATION IN UKRAINIAN PEDAGOGICAL SCIENCE
in the end of XX – in the beginning of XXI century:
HISTORIOGRAPHY ASPECT**

In the article are actualized researches on historiography about development of decision of problem of civic education. It is defined that in the end of XX century basis of decision of problem was the Ukrainian national idea which provided determination of purpose, principles, maintenance; at the beginning of XXI century the decision of problem was actively carried out in plane of combination of traditional and innovative approaches; next quality step was the study of theoretical questions and generalization of the proper pedagogical experience during in the end of XX–in the beginning of third part of XXI century.

Keywords: pedagogical historiography; problem of civic education; Ukrainian national idea; ideas and experience on the West Ukrainian region.

Рецензенти: *Гриньова В. М.*, д. пед. н., професор;
Попова О. В., д. пед. н., професор;